

УДК 366.71
ББК 65.26

Малахова О.Л., Рудан В.Я.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОЇ ЛІКВІДНОСТІ ТА ФАКТОРИ, ЩО ЇЇ ВИЗНАЧАЮТЬ

Тернопільський національний економічний
університет,
Міністерство освіти і науки України,
кафедра банківської справи,
46000, м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11,
тел.: 0352236029

Анотація. Проаналізовано основні підходи до визначення банківської ліквідності. Дано визначення поняття ліквідності банківської системи. Визначено, згруповано й обґрунтовано фактори впливу на банківську ліквідність.

Ключові слова: банківська ліквідність, банк, банківська система, фактор, зобов'язання, активи, пасиви.

Annotation. Basic approaches are analysed to determination of bank liquidity. Determination of concept of liquidity of the banking system is given. Certainly, it is grouped and grounded the factors of influence on bank liquidity.

Key words. bank liquidity, bank, bank system, factor, bonds, assets, obligation.

Вступ. Специфіка функціонування банківської системи полягає в розподілі й перерозподілі тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання між тими галузями економіки, які потребують додаткових коштів для свого розвитку. Саме банки відіграють роль провідних фінансових інститутів, які здійснюють розподіл грошових потоків між різними галузями економіки. Вони допомагають зробити процес виробництва безперервним, концентруючи для цього тимчасово вільні грошові кошти та направляючи їх туди, де вони в даний момент необхідні. Специфіка діяльності банків полягає в тому, що вони, на відміну від звичайних підприємств, оперують в основному залученими ресурсами, а тому на них лежить велика відповідальність за збереження довірених їм грошей.

Очевидно, що нині однією з ключових умов ефективного функціонування кредитної системи будь-якої країни є забезпечення належного рівня її надійності та фінансової стійкості, базовою основою якої виступає, насамперед, дотримання відповідних параметрів ліквідності як окремої банківської установи, так і банківської системи в цілому. Наявність достатнього рівня ліквідності банківської системи є запорукою нормального функціонування економіки країни і, як наслідок, високого рівня довіри з боку населення.

Саме в разі зниження ліквідності банківської системи можуть виникнути дисбаланси не лише в грошово-кредитній політиці, а й в розвитку економіки, позаяк нездатність задовольняти потреби клієнтів у перерахуванні коштів (причому не лише за поточними рахунками й депозитами, а й видавати кредити) може не просто підірвати конкурентні позиції на ринку чи навіть призвести до банкрутства одного окремо взятого банку, а викликати низку фінансових проблем у багатьох інших банківських установах і, урешті-решт, поставити під сумнів платоспроможність усієї кредитної системи. Тому питання теоретичного й практичного осмислення банківської ліквідності нині є актуальними, оскільки недостатньо ефективний підхід до управління ліквідністю та

визначення чинників, що на неї впливають, можуть призвести до кризових явищ у банківській системі країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблемам банківської ліквідності присвячені дослідження таких учених, як: Д.Олійник, О.Дзюблюк., С.Мочерний, Л.Примостка, О.Деревська, В.Мищенко, А.Сомик, В.Сталтинський. Творчістю цих і багатьох інших учених напрацьовано значний науково-теоретичний і методичний матеріал, запропоновано практичні рекомендації щодо розв'язання тих чи інших питань управління ліквідністю банківських установ, вирішення прикладних завдань. Разом з тим аналіз опублікованих праць дає підстави стверджувати, що дослідження теоретичних аспектів банківської ліквідності потребує доопрацювання, зокрема в плані визначення сутності ліквідності банківської системи, а також розширення переліку й обґрунтування факторів впливу на банківську ліквідність.

Постановка завдань. Метою даного наукового дослідження є теоретичне обґрунтування сутності банківської ліквідності та виокремлення й згрупування факторів впливу як на ліквідність окремого комерційного банку, так і на ліквідність банківської системи задля попередження виникнення кризових явищ.

Результати дослідження. Своєчасність і повнота виконання своїх функцій банківськими установами та банківською системою в цілому значною мірою залежить від їх ліквідності, яка є однією із загальних якісних характеристик діяльності банку, що зумовлює його надійність, стійкість і конкурентоспроможність. У процесі своєї діяльності банківські установи постійно наражаються на ризик неліквідності, тобто ймовірності настання ситуації невідповідності між попитом і пропозицією коштів і неспроможністю банку своєчасно й у повному обсязі виконати свої грошові зобов'язання. Причому негативний вплив на діяльність банку має як недостатня, так і надлишкова його ліквідність. Низький рівень ліквідності банку обмежує його платоспроможність, спричиняє втрату довіри клієнтів, зниження доступу та підвищення вартості зовнішніх джерел фінансування для підтримання ліквідності, а відповідно, і фінансові проблеми. Ураховуючи характер тісних взаємовідносин між банками через ефект "доміно", криза ліквідності одного банку може поширитися на інші банки, створюючи загрозу дестабілізації всієї банківської системи країни. Надлишкова ж ліквідність банку свідчить про його неспроможність ефективно розпоряджатися наявними вільними ресурсами й спричиняє збитки та "проїдання" капіталу. Надлишкова ліквідність банківської системи знижує дієвість інструментів грошово-кредитної політики, а відтак й її ефективність щодо досягнення поставлених цілей. З огляду на це, виняткового значення набуває проблема оптимізації управління ліквідністю банківської системи, розв'язання якої має ґрунтуватися на глибокому теоретичному осмисленні сутності економічної категорії ліквідності.

Загалом термін "ліквідність" має широкий спектр застосування й використовується в різних сферах економіки, пов'язується з різними об'єктами, цей термін використовується як самостійна економічна категорія в сполученнях з іншими поняттями, що відносяться до конкретних об'єктів (товар, цінний папір) і суб'єктів національної економіки (банк, підприємство, ринок), а також для визначення характерних рис діяльності економічних суб'єктів (баланс банку, баланс підприємства тощо).

Термін "ліквідність" (від лат. *liquidus* – рідкий, текучий) у буквальному розумінні слова характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти [5, с.6]. В економічній літературі та на практиці дана категорія застосовується для характеристики різних об'єктів, наприклад, товару, цінних паперів, підприємства, ринку, балансу та ін. Проведений аналіз дефініцій "ліквідність банку" та "ліквідність банківської системи", наведених у літературних джерелах і вітчизняному законодавстві, свідчить про відсутність єдиного й однозначного їх визначення. Це зу-

мовлено різноманітністю підходів у дослідженні даних категорій і складністю явища банківської ліквідності. Так, при розгляді питання щодо сутності поняття “ліквідність”, на нашу думку, слід виділити такі основні підходи: 1) підхід “виконання зобов’язань”; 2) підхід “співвідношення активів і пасивів”; 3) підхід “перетворення активів”. Економічний зміст цих підходів узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Економічна суть основних теоретичних підходів щодо визначення поняття ліквідності банку

№	Основні підходи щодо трактування ліквідності банків	Економічний зміст і суть підходу
1	Підхід “виконання зобов’язань”	Указує на здатність банку своєчасно й у повному обсязі виконувати свої зобов’язання
2	Підхід “співвідношення активів і пасивів”	Розглядає ліквідність банківської установи як співвідношення активів і пасивів або зобов’язань та засобів, якими можна їх виконати
3	Підхід “перетворення активів”	Тлумачить ліквідність банку як процес, можливість або ступінь легкості перетворення активу на засоби, якими можна буде виконати зобов’язання

Саме підходу “виконання зобов’язань” до розуміння ліквідності дотримуються автори Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, згідно з якою ліквідність банку трактується як “здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов’язань, яка визначається збалансованістю між строками й сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов’язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)” [4]. Цього ж підходу дотримується й ряд інших авторів. Так, С.В.Мочерний вважає, що “ліквідність банку – здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх зобов’язань; можливість перетворення статей активу на гроші для оплати зобов’язань з пасиву” [3, с.188]. В.І.Міщенко вказує, що “ліквідність банку – здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов’язання” [7, с.10]. Т.Е.Крішталь визначає ліквідність банку як його здатність виконувати боргові, збалансовані та потенційні кредитні зобов’язання, для цього необхідні не тільки оптимальна структура, обсяги й висока якість його пасивів і активів, але й можливість оперативно залучати кошти із зовнішніх джерел за розумною ціною. Ця здатність реалізується в часі тільки тоді, коли ліквідні активи трансформуються в грошову форму [6].

Відповідно до другого підходу досліджуваній термін розглядається як співвідношення активів і пасивів або зобов’язань і засобів, якими можна їх виконати. Так, Б.А.Райзберг, Л.І.Лозовський, Е.С.Стародубцева визначають ліквідність як співвідношення між активами й пасивами балансу банку по певних строках [9, с.134].

У рамках підходу “перетворення активів” щодо визначення поняття “ліквідності банку” дана дефініція розглядається як процес, можливість або ступінь легкості перетворення активу на засоби, якими можна буде виконати зобов’язання. Утім розуміння ліквідності як процесу перетворення активів на засоби, якими можна буде виконати зобов’язання, є не зовсім доцільним, оскільки процес перетворення активів банку є керованим, а відтак у такому визначенні мова йде безпосередньо про управління, а ліквідність, навпаки, переважно більшістю авторів розглядається як об’єкт управління.

Отже, на наш погляд, вищеперелічені визначення поняття “ліквідності банку” недостатньо повно відображають її сутність, тому варто погодитися з думкою Д.М.Олійника, який вважає, що: “Ліквідність банку – це здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати взяті на себе балансові та позабалансові зобов’язання та своєчасно і

в повному обсязі забезпечити можливі потреби платоспроможних клієнтів в кредитних коштах, за умови збереження постійної позитивної маржі між середньою вартістю наданих та залучених коштів, з урахуванням затрат пов'язаних з кредитним ризиком та затрат пов'язаних з обов'язковим резервуванням” [8].

На основі розгляду основних підходів до трактування ліквідності банку й аналізу інших економічних видань можна сформулювати визначення ліквідності банківської системи. Так, ліквідність банківської системи – це спроможність банківської системи своєчасно й у повному обсязі виконувати всі взяті на себе зобов'язання перед вкладниками, кредиторами й акціонерами банківських установ, а також спроможність залучати вільні кошти фізичних і юридичних осіб на зовнішніх і внутрішніх ринках з метою забезпечення потреб суб'єктів економіки.

Слід наголосити, що нині фінансовий стан вітчизняних банків є досить нестабільним, особливо в умовах світової фінансової кризи. У цей час частка фінансово нестабільних банків в активах діючих банків становить близько 12%. Основними факторами дестабілізуючого характеру залишаються незадовільний стан виробництва і, як наслідок, неповернення кредитів, наданих підприємствам реального сектора економіки, а також незадовільна якість управління банками. У цілому в Україні питома вага прострочених позичок у загальному обсязі щорічно становить, як правило, 8%, а в окремих регіонах – більше 20%. Основним фактором нестабільності фінансового стану регіональних банків є багатогалузева або аграрна орієнтація розвитку місцевого господарства, а також конкуренція з боку великих банків інших регіонів.

Загалом стан ліквідності банківської системи будь-якої держави залежить від впливу певних факторів. Однак в економічній літературі виділяються лише фактори впливу на ліквідність окремого банку, які поділяють на внутрішні й зовнішні. Так, до внутрішніх факторів відносять: величину капіталу, якість активів і пасивів, збалансування активів за сумами й строками, навички менеджерів, склад клієнтів, відпрацьованість процедур і планування інструментарію тощо. До зовнішніх факторів впливу на банківську ліквідність відносять: економічну ситуацію в країні, розвиток і доступ до ринків ресурсів, розвиток міжнародних фінансових ринків [3, с.261].

Досвід українських та іноземних банків свідчить про те, що головними факторами, які визначають ліквідність, є тип залучених депозитів (терміновий або до запитання), джерела їхнього походження та стабільність. На оцінку ліквідності банку впливають зміни в динаміці й обсязі оборотних коштів і залучених засобів, ліквідних активів і рахунків до запитання, депозитів і активів, чутливих до змін процентної ставки. Показники ліквідності при аналізі діяльності банку є основними.

Що ж стосується факторів впливу на ліквідність банківської системи країни, то вони певною мірою збігаються з факторами впливу на ліквідність банку, але є дещо ширшими, оскільки включають фактори впливу на банківську ліквідність. При цьому характерним є те, що внутрішні фактори впливу на ліквідність банківської системи є, водночас, зовнішніми факторами впливу на ліквідність окремого комерційного банку (рис. 1).

На наш погляд, характер впливу факторів на ліквідність банківської системи також доцільно поділити на зовнішні й внутрішні.

До **зовнішніх факторів** впливу слід віднести такі:

- *загальний стан економіки держави*, який характеризується показниками динаміки виробництва (реальний валовий випуск продукції, реальний валовий внутрішній продукт (ВВП), реальний обсяг промислового виробництва (як домінуючої галузі економіки), реальні обсяги чистого експорту (експорт за винятком імпорту) тощо), які, у свою чергу, характеризують зміни макроекономічної кон'юнктури, що впливають на рівень банківського кредитування й на рівень формування кредитних ре-

курсів [1, с.24]. Окрім того, на ліквідність банківської системи впливають стан товарних і нетоварних ринків (у т. ч. фінансові й валютні), а також ліквідність підприємств і ліквідність ринків, внутрішній і зовнішній борг, рівень інвестицій тощо;

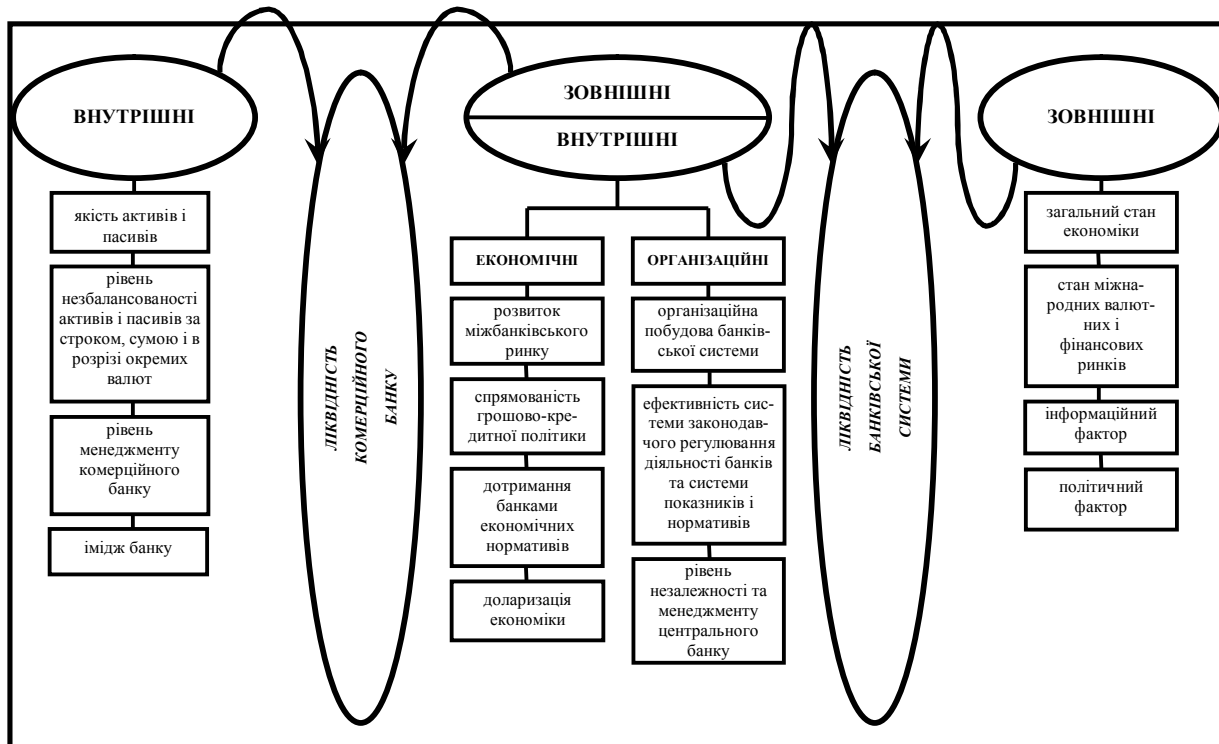

Рис. 1. Фактори впливу на банківську ліквідність

- *стан міжнародних валютних і фінансових ринків*, який характеризується зростанням або зниженням цін на фінансові ресурси, що відображається на можливості вітчизняних банків залучати необхідний обсяг ресурсів;
- *інформаційний фактор*. Як показує практика, вплив даного фактора на стан ліквідності банківської системи є досить суттєвим, адже інформаційна атака на будь-який з банків, спрямована на підризу іміджу й ліквідності, може створити “ефект доміно”, що позначиться на цілій банківській системі й, у свою чергу, призведе до підризу довіри як населення до банків, так і банків один до одного. Не менш негативним у цьому випадку є поширення через ЗМІ некомпетентних заяв і висловлювань представників влади й політичного бомонду на адресу комерційних і центрального банків, що підриває довіру до банківської системи (в т. ч. і центрального банку) не лише в середині країни, а й ззовні;
- *політичний фактор*, який полягає в негативній дії політичної невизначеності чи інших дисбалансів у функціонуванні владних інститутів на очікування економічних контрагентів, що позначається на динаміці заощаджень, а отже, і на ресурсній базі комерційних банків. Тобто політична невизначеність породжує певною мірою панічні настрої серед населення, унаслідок чого можливим є дострокове зняття депозитів, а також зниження інтенсивності заощаджень населення. Крім того, у результаті політичної нестабільності та ведення політики “популізму” підривається незалежність центрального банку, а відтак здійснюється неефективна й непрозора підтримка (кредити рефінансування, кредити овернайт, стабілізаційні креди-

ти тощо) ліквідності комерційних банків, у гіршому випадку, дана підтримка взагалі відсутня.

Щодо **внутрішніх факторів** впливу на ліквідність банківської системи й водночас внутрішніх факторів впливу на ліквідність окремого комерційного банку, то, на нашу думку, доцільним є виділення двох основних груп: економічні фактори й організаційні фактори. Серед **економічної групи** факторів виділимо такі:

- *розвиток міжбанківського ринку.* Розвиток міжбанківського ринку характеризується формуванням і величиною відсоткової ставки, асортиментом надання послуг, таких як: міжбанківський кредит, облік векселів і одержання позичок у центрального банку, облік банківських акцептів, операції “репо”. Крім цього, важливим є наявність методик оцінки кредитоспроможності банків, наявність відповідних технологічних і операційних систем. Високий розвиток міжбанківського ринку дозволяє ефективно управляти надлишком і дефіцитом ліквідності банків, оскільки банки, у яких є надлишок ліквідних коштів, можуть їх розмістити на міжбанківському ринку, а банки, у яких є дефіцит ліквідних коштів, можуть залучити додаткові кошти;
- *спрямованість грошово-кредитної політики, що проводиться в державі, тобто її експансіоністський чи рестрикційний характер.* Експансіоністський характер грошово-кредитної політики, який супроводжується зниженням відсоткових ставок як за кредитами центрального банку, так і на міжбанківському ринку, може призвести до нехтування рівнем ліквідності й ризиковості операцій на користь зростання прибутковості, що часто-густо призводить до проблем із наявністю ліквідних коштів. Щодо рестрикційного характеру грошово-кредитної політики, то міжбанківські кредити дорожчають, що зменшує можливості банків залучити додаткові кошти;
- *дотримання банками економічних нормативів і показників ліквідності.* Задля ефективного підтримання ліквідності кожен банк, окрім нормативів ліквідності, установлених центральним банком повинен дотримуватися внутрішньобанківських показників ліквідності, а також надавати достовірну звітність щодо дотримання нормативів ліквідності з метою своєчасного отримання кредитів рефінансування від центрального банку;
- *доларизація економіки.* Вплив доларизації економіки на стан банківської ліквідності проявляється через наявність значної частки кредитів і депозитів в іноземній валюті, що при девальвації національної валюти призводить до зростання частки проблемних кредитів і відтоку депозитів.

Окремо слід виділити **організаційні чинники** впливу на ліквідність банківської системи, а саме:

- організаційну побудову банківської системи;
- ефективність законодавчого регулювання діяльності банків, а також системи показників і нормативів ліквідності;
- рівень менеджменту центрального й комерційних банків.

Таким чином, у зв'язку з високою волатильністю фінансових ринків діяльність банківських установ щодо підтримки необхідного рівня ліквідності та конкурентоспроможності на сьогоднішній день стримується такими проблемами: зниженням рівня довіри до банківських установ через банкрутство окремих банків або неможливість вчасно виконувати зобов'язання перед клієнтами; зниженням ліквідності банків через обмежені можливості залучення ресурсів на зовнішніх ринках, скороченням строків банківських пасивів і зниженням ліквідності заставного майна; незбалансованістю системи управління активами та пасивами банку й непристосованістю даної системи до функціонування в умовах високої волатильності фінансових ринків і криз ліквідності; неефективністю планування діяльності банку на всіх рівнях: стратегічному, тактичному

й операційному; збільшенням частки простроченої заборгованості в кредитних портфелях банків через зниження платоспроможності позичальників і низьку якість роботи банків щодо мінімізації простроченої заборгованості.

Отже, вирішення вищевказаних проблем, на наш погляд, можливе лише за умови врахування всіх факторів на функціонування банківської системи, що дозволить уникнути кризових явищ не лише в банківському секторі, а й в економіці країни в цілому.

1. Бурлай Т. Методичні підходи до прогнозно-аналітичної оцінки банківської ліквідності на макрорівні / Т. Бурлай // Банківська справа. – 2003. – № 2. – С. 22–33.
2. Довгань Ж. М. Фінансовий менеджмент у банку : навчальний посібник / Ж. М. Довгань. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 306 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [за заг. ред. С. В. Мочерного]. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – Т. 2. – 848 с.
4. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Національного банку України № 368 від 28.08.2001 зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційних банків : навчальний посібник / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання, КОО, 1996. – 120 с.
6. Крішталь Т. Е. Методика аналізу ліквідності комерційного банку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит” / Т. Е. Крішталь. – К., 2003. – 17 с.
7. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду : наук.-аналіт. матеріали / В. С. Стельмах, В. І. Міщенко. – К. : Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 11. – 286 с.
8. Олійник Д. М. Ліквідність комерційного банку: управління та регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Д. М. Олійник. – К., 2002. – 20 с.
9. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, У.Б. Стародубцева. – 3-е изд., испр. – М. : ИНФРА – М., 2000. – 478 с.

Рецензенти:

Дзюблюк О.В. – доктор економічних наук, професор, завідувачий кафедрою банківської справи Тернопільського Національного економічного університету;

Михайлюк Р.В. – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи ТНЕУ.